

Turizm Araştırmalarının İslam Coğrafyasındaki Gelişimi ve Jafar Jafari Örneği

Metin KOZAK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Bilim, sevgi ve adanmışlık ister. Bu yönüyle olsa gerek, işini gönülden yapmayan ya da yürüttüğü araştırmaların heyecanını kalbinden hissetmeyen kişilerin yapabileceği bir alan değildir, bilim!... O, bir meslek alanı değil, aksine kişilerin her attığı adımda toplumsal bir sorumluluk hissettiği, kendisinden çok içinde bulunduğu toplumun ya da dünyanın soru işaretlerinin çözülmesi için verilen çabaların ve atılan adımların toplamıdır. Alan farkı gözetmeksizin, günümüzde önemli bir kişilik olarak örnek verilen bir isim varsa, bu tür özelliklere ve sorumluluklara sahip mutlaka bir yönlerinin olduğunu düşünmemiz gerekmektedir.

Bu kapsamda adrese teslim kişi olarak yakın tarihten verilebilecek en iyi örneklerden biri Fuat Sezgin'dir. Sezgin, 94 yıllık yaşamının oldukça büyük bir kesimini öğrenme ve araştırma heyecanı ile geçirmiş bir kişiliktir. Önüne çıkan her engelde yeni bir dil öğrenerek bir konuyu o konunun kendi dilinde daha iyi öğrenilebileceğini göstermeyi azmeden bir bilim insanı. Bugün tek cildini dahi onlarca kişinin güç birliğiyle hazırlanması ancak mümkün olan "*Arap-İslam Bilim Tarihi*" adlı eserinin 17 cilde ulaşmış olması her türlü takdirin üstündedir. Yaşama veda ederken kendisine en büyük pişmanlığının ne olduğu sorulabilmiş olunsaydı, büyük olasılıkla "*keşke 18. cildi de görebilmiş olsaydım!*" diyecekti. Ancak kendisini bilime adanmış bir kişinin 18 cilt ile de yetinmeyeceğini, hedeflerini güncelleyerek 20 cilt gibi ya da farklı bir projede yeni beklentilerinin olacağını düşünmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, İslam tarihi kapsamında gök bilimlerinden tıp bilimine kimyadan mi-

marlığa kadar geniş bir yelpazede araştırmalarda bulunmuş ve geçmişin pratiklerini ayrıntılı bir şekilde günümüze ulaştırmayı başarmış bir bilim insanına atfen yazılabilecek kısa bir makalede ele alınması gereken en uygun konu, belki de o pratiklerin günümüzde geldiği durumu özetlemek ve gelecekte de ortaya çıkabilecek gelişmelere vurgu yapmaktır. İslam tarihi kapsamında ele alınan her bir konunun bağımsız olarak başlı başına incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında, birçok çalışma ve araştırma alanıyla doğrudan ya da dolaylı bağı olan seyahat faaliyetleri açısından, İslam coğrafyasının son 60 yıllık süreçte turizm eğitimi ve araştırmalarında geldiği nokta ortaya konulmakta ve bu süreç içinde İran asıllı Profesör Jafar Jafari'nin oynadığı rolü özetlerken değerli bir bilim insanı olarak Fuat Sezgin'e duyulan saygıya da atıf yapılmaktadır.

İSLAM COĞRAFYASINDA TURİZM ARAŞTIRMALARI

Dünyada ve özellikle Batı ülkelerinde akademik turizm konusunda yapılan ilk çalışmalar, 20. yüzyıl başına kadar gitmektedir. Bu dönemde Alman asıllı iktisat profesörü Glücksman'ın turizmin ekonomik önemini vurgulayan bazı eserlere imza atmaya başladığı görülmektedir (Netto ve Jäger 2016). İlerleyen yıllarda, Glücksman'ı izleyen üniversite hocalarının da yine iktisat ve yine Alman ekolünden geldiği bilinmektedir. Bunlar arasında, İkinci Dünya Savaşı döneminden itibaren isimlerini duyurmaya başlayan Hunziker, Krapf ve Kaspar sayılmaktadır. Turizm eğitiminin ise, yine savaş döneminden itibaren ilgi

görmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Almanya, Avusturya ve İsviçre gibi ülkelerin öncülüğünde oluşan Alman ekolü başı çekmektedir (Kozak ve Kozak 2017). 1960'li yıllar ile birlikte, turizm eğitimi ve araştırmaları, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere İngiltere, Belçika ve Fransa gibi Avrupa kıtasının diğer ülkelerine de sıçradığını söyleyebiliriz.

İslam coğrafyasının önemli bir parçası olarak Türkiye'nin turizm araştırmaları ve eğitimi ile tanışması aynı döneme denk gelmektedir. Ege Üniversitesi ile günümüz adıyla Gazi Üniversitesi'nde (o günkü adıyla Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu) akademik düzeyde turizm kavramının kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. İlerleyen dönemlerde lisans ve lisansüstü düzeyde turizm eğitiminin öneminin giderek artış gösterdiği, yeni yüzyıl ile de en üst seviyesine ulaştığını söylemek yanlış bir gözlem olmayacaktır. Prof. Turgut Var (Uysal 2015) ve Prof. Muzaffer Uysal (Sirgy 2015) gibi iki değerli ismin, son 40-50 yıllık dönemde Türkiye'yi uluslararası alanda başarıyla temsil etmiş ve birçok Türk akademisyenin dünyada isim yapmasında doğrudan ya da dolaylı katkısı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bugün Türkiye, turizm araştırmalarının niceliği bakımından dünyada ilk 10 içinde yer alabilmeyi başarmış bir ülkedir (Park, Phillips, Cantr ve Abbott 2011). Böyle bir başarıda, kurulduğu 1923 yılından itibaren çağdaş ülkelerin düzeyine çıkmayı kendilerine hedef seçen Türkiye Cumhuriyeti ve onun kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1930'li yıllardan itibaren kamu yönetiminde izlemiş oldukları politikaların etkili olduğu vurgulanmalıdır (Kozak ve Kozak 2019).

Her ne kadar Türkiye kadar olmasa da, turizm alanında benzer bir başarıyı diğer bir İslam ülkesi olan Malezya'nın gösterdiğini söylemek mümkün gibi görünse de o başarıda daha çok birkaç kişinin ağırlığı olduğunu; asıl büyümenin yine 21. yüzyıl ile başladığıdır. Günümüzde Malezya, gerek turizm araştırmaları gerekse turizm eğitiminin niteliği ve niceliği bakımından, dünyada kendisinden söz ettiren bir ülke konumundadır. 1970'li yıllarda Jafari ile aynı ekipte yer alan ve uzun yıllar *Annals of Tourism Research* dergisine

destek veren Prof. Kadir Din, Malezya'da turizmin akademik bir alan olarak büyümesinde etkin rol oynayan bir isimdir (Ghazali 2017).

Yine 21. yüzyılın gelmesiyle birlikte, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Lübnan, Katar, Umman gibi İslam coğrafyasının diğer ülkelerinin de hem sektörel başarı hem de akademik turizm çalışmaları ve eğitimi olarak dünya ile entegre olmaya başladığını söylemek mümkündür. Sadece kendi vatandaşlarının değil, Doğu ve özellikle de Batı dünyasından seçkin öğretim üyelerinin de bu ülkelerin üniversitelerinde istihdam edilmeye başladıkları bilinmektedir. Kısa sürede elde edilen böylesi bir sonuca göre, gelecek için daha da iyimser olunması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kuzey Afrika'da yer alan Mısır, Tunus ve Fas gibi ülkeler de, akademik anlamda turizm çalışmalarının önem kazandığı bir başka coğrafyadır. Yaşanan politik istikrarsızlıklar bir süre duraklamaya yol açmışsa da önümüzdeki yıllarda yeniden bir ivme kazanacaklardır. Yine Prof. Salah Wahab, 1970'li yıllardan itibaren Mısır'da akademik turizm çalışmalarını başlatan ve yaygınlaşmasını sağlayan kişidir (Helmy 2015). Jafari ile aynı ekipte yer alan ve aynı kuşağı temsil eden bir başka isimdir.

Diğer İslam ülkelerinden ayrı olarak ele alınması gereken bir ülke var ki, bunun daha hassas bir şekilde dikkate sunulması gerekmektedir. Nedeni ise, geçtiğimiz 8-10 yıl öncesine kadar turizm araştırmalarına ve eğitimine sıcak bakmamakla birlikte, birdenbire sıçrama göstermesidir. Bu ülke İran'dır. İran, turizm eğitimini uzun yıllar bir devlet politikası olarak görmemiştir. Kendisini bu alanda geliştirmek isteyen araştırmacıların ise, kendi imkanlarıyla gelişmiş ülkelere giderek orada kendilerine yer edinmeyi tercih etmişlerdir. Bu kapsamda sadece tek bir isim akla gelmektedir: Jafar Jafari. Bir antropolog olmakla birlikte, gençlik yıllarında bir turist rehberi olarak İran'ın ve İslam kültürünün dışarıya tanıtılmasında ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bir akademisyen olarak da turizm araştırmalarının tüm dünyada gelişmesinde en büyük paya sahip bir şahsiyet olarak ismini altın harfler ile yazdırmayı başarmıştır.

İzlenen yöntemler ve hedefler bakımından, Jafari ile Fuat Sezgin arasında da bir benzerlik kurulabilir. Tıpkı Sezgin gibi, Jafari de 1960'li yılların başlarında ülkesinden ayrılarak gelişmiş bir ülkeye göç etme ihtiyacını hisseder. Turizm alanında yüksek lisans yapmak üzere 1963 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gider (Xiao 2013). İslam coğrafyasından gelen bir akademisyen olarak turizm araştırmalarının kurumlaşması ve disiplinlerarası bir alan olarak dünyanın birçok ülkesine bilgi transferinin sağlanmasında üstlendiği rol ile tarihe not düşülür. O'nun 1970'li yılların başlarında başlattığı bu yolculuğa ilerleyen yıllarda, kurulan yeni dergiler ile Batı dünyası da dahil olur. O yıllarda turizm alanında beş dergiden söz edilirken, günümüzde sadece İngilizce dilinde yayın yapan dergi sayısı 210 civarındadır (Kozak 2019). Bunların içinde editörlerinin ya da bilim kurulu üyelerinin, en başta Türkiye olmak üzere, İslam coğrafyasını temsil ettiği birçok dergi yer almaktadır.

Jafari'nin her zaman baba rolünü üstlendiği *Annals of Tourism Research* dergisinin önemi her bilimsel ortamda dile getirilmektedir. *Annals*, turizm araştırmalarının ve eğitiminin kurumlaşmasına katkı yapmaktan öte, turizmin sosyal bilimlerin içinde önemli bir eğitim ve araştırma alanı gelmesine de öncülük eder. Bu yönde Jafari'nin kişisel çabaları takdire değerdir. Sezgin gibi, Jafari de bilimden aldığı ışık ve enerjiyle günün büyük bir kısmını üniversitedeki ofisinde geçirir. Tanık olanların söylediğine göre, akşam yemeğini ya ofisinde yer ya da eve gidip geri dönerek geç saatlere kadar ofisinde çalışmayı kendisine ilke edinir. Bu satırların yazarının da tanıklık ettiği üzere, 1997-1998 akademik yılında misafir profesör olarak bulunduğu İspanya'nın Majorca Adası'ndaki bir üniversitede sabahın çok erken saatlerinde ofisine gelip akşamın geç saatlerinde tekrar evine dönme alışkanlığını devam ettirir.

Görevini öylesine bir aşk ile yerine getiren Jafari, ana dili İngilizce olan ülkelere dergisine gelen makalelerin imla ve dilbilgisi hatalarını bulup tek tek düzelttiği için bazı yazarların da ciddi tepkisini çeker ama "ben görevimi yapıyorum, ana dili İngilizce olmayan bir ülkeden gelmem İngilizce dilbilgisi kurallarını bilmediğim anlamına gelmez, on-

lar dillerini iyi öğrenselerdi!" şeklinde savunmasını yapmaktan da alıkoymaz kendisini. Jafari, dünya genelinde turizm alanında ilk ansiklopedi çalışmasını (2000, 2016) ve ilk "akademi" oluşumunu hayata geçiren bir akademisyendir (1988). Birçok ülkenin turizm bakanlıklarında danışman olarak görev almıştır. Turizm alanına yaptığı katkılardan dolayı, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü tarafından Ulysses Ödülü'ne (Madrid 2005) ve *Anatolia* dergisinin ev sahipliğinde düzenlenen Uluslararası Lisansüstü Turizm Araştırmaları Konferansı'nda da Yaşamboyu Katkı Ödülü'ne layık görülmüştür (Nevşehir 2010).

Birkaç yıl önce emekliliğini isteyerek, her yıl katıldığı onlarca bilimsel etkinlikte deneyimlerini paylaşmaya ve İslam coğrafyasını başarıyla temsil etmeye devam etmektedir. Alana 40 yılda yapmış olduğu katkılardan dolayı 2013 yılında O'nun anısına İspanya'nın Majorca Adası'nda bir de konferans düzenlenmiştir (Vafadari ve Cooper 2014). Sonrasında, doğduğu şehrin yerel yönetimi 2016 yılında, turizm araştırmalarına yaptığı katkılardan dolayı İran'ın Esfahan şehrinde "Jafar Jafari Turizm Enstitüsü"nü hayata geçirmiş; İran devleti de aynı yıl, O'nun anısına üzerinde portre resminin olduğu "Jafar Jafari Hatıra Pulu"nu tasarlayıp satışa sunmuştur.

Jafari'nin dolaylı etkisiyle de olsa gerek, İran son yıllarda çok sayıda turizm araştırmacısı yetiştirmeye, çoğu da yaptıkları araştırmalar sayesinde "İran" markasını dünyaya taşımaya başlamışlardır. Daha önceleri sıcak bakmayan hükümet, son yıllarda lisans ve lisansüstü düzeylerde ülkede turizm eğitimi verilmesine resmi anlamda izin vermiş durumdadır. Öyle ki, bu kapsamda özel üniversitelerin de teşvik edilmeye başlandığı görülmektedir. Bütün bu gelişmeler ışığında, halen fen bilimlerinde olduğu gibi, yakın gelecekte İran'ın turizm araştırmalarında da dünya genelinde üst sıralarda yer almaya başlayacağını, verilecek nitelikli hizmet kalitesi sayesinde de ülkenin, diğer dinler için İslam kültür öğelerinin rahatlıkla sergilenebildiği önemli bir "turizm destinasyonu" haline geleceği konusunda iyimser tahminler bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi; Jafari, sadece Batı dünyası için

değil, aynı zamanda İslam coğrafyasında da turizm araştırmalarının ve eğitiminin hareketlenmesinde model olmuş bir isimdir. Sadece bununla kalmayıp, kendisinin *Annals of Tourism Research* dergisini kurarken 1970'li yıllarda izlediği aşamaları, 1990'lı yayın hayatına başlayan *Anatolia* dergisi ekibi de farkında olmadan birkaç on yıl sonra yaşamıştır. O'nu ve en anlamlı ürünü olan dergisini kendisine "benchmark" olarak seçen *Anatolia*, Jafari'nin üstlendiği misyonu, giderek artan bir şekilde, son 30 yıldır devam ettirmektedir. *Anatolia*, yeri geldiğinde kendisinin görüşlerine başvurarak modern turizm araştırmaları konusunda Jafari'nin izinden gitme çabası içindedir. Bugün itibariyle, *Anatolia*, İslam coğrafyasında filizlenen, olgunlaşarak dünyaya kendini kabul ettirebilmiş ilk ve tek dergi konumundadır.

SONUÇ

1960 yılı sonrasında aldığı keskin bir karar sonucunda Almanya'ya göç eden ve aradığı bilimsel ortamı fazlasıyla orada bulduğunu düşünen Fuat Sezgin, bu durumu da son 60 yıl boyunca yürüttüğü araştırmalar ile göstermeyi başarır. Bu yönüyle Sezgin, sadece Türkiye'yi değil, İslam coğrafyasını da başarıyla temsil eder ve bilimsel anlamda bu coğrafyanın başlattığı projeleri tek tek ortaya koyar. 1980 sonrasında Türkiye'nin dünyaya açılması, bu yüzyılın başından itibaren de dünya üniversiteleri arasında ciddi yarışın başlaması nedeniyle, günümüzde sadece gelişmiş Batı ülkeleri değil, yanı sıra Türkiye'nin de dahil olduğu İslam coğrafyasından çok sayıda ülke ve üniversite, turizm alanında olduğu kadar, fen ve sağlık bilimleri başta olmak üzere diğer birçok alanda da kendilerinden söz ettirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmesinden olsa gerek, gerek Avrupa gerekse Kuzey Amerika kıtası üniversite öğrenimine büyük önem vermeye başlarlar. Yeni yeni program isimleri açılmaya başlanır. Turizm de bunlardan biridir. Yetişmiş insan gücü her alanda olduğu gibi üniversitelerde görev alacak kesim için de geçerlidir. Böyle bir dönemde, sanayileşme ve araştırma konularına büyük önem veren Almanya Fuat Sezgin için çeki bir merkez olurken, Amerika kıtası da kom-

şumuz İran'da bulunan Jafar Jafari için bir çekim merkezi olarak değer görür. Jafari gibi bir ismin sayesinde, turizm araştırmaları ve eğitimi, 1970'li yıllardan itibaren daha kurumsallaşmaya ve sosyal bilimlerde kendisini kabul etmeye başlar. Kendisiyle yapılan birebir görüşmelerde de niyetinin turizm alanını sosyal bilimlerde hak ettiği değere ulaştırmak olduğunu ifade eder.

Geçmiş yüzyıllarda yapılan buluşların doğru bir sonucu olarak turizm ve seyahat sektörü de, kendi üzerine düşen payı alarak günümüzde deniz turizminden uzay turizmine kadar çok çeşitli alanlarda dünya genelinde bir hareketliliğin ya da yer değiştirmenin olduğunu görmekteyiz. Bu tür hareketliliklerin daha da artacağı ve hem sektör hem de turizm araştırmaları olarak Batı ile İslam coğrafyası arasındaki farkın kapanacağını; hatta etik kurallara bağlı sağlam adımlar atılması durumunda ikinci coğrafyanın öne dahi geçilebileceğini söylemek abartılı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Helmy, E.M. (2015). Salah Wahab—An International Vision from the Land of Pharaohs, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26 (4): 643-649.
- Jafari, J. (2000). *Encyclopedia of Tourism*. Londra: Routledge.
- Jafari, J. ve Xiao, H. (2016). *Encyclopedia of Tourism*. İsviçre: Springer.
- Kozak, M. (2019). Historical Development of Tourism Journals: A Milestone in 75 Years, *Tourism Review*, 75(1): 8-11.
- Kozak, M. ve Kozak, N. (2019). Prof. Dr. Hasan Olalı Sempozyumu, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (2): 7-11.
- Kozak, M. ve Kozak, N. (2017). Institutionalisation of Tourism Research and Education: From the Early 1900s to 2000s, *Journal of Tourism History*, 8 (3): 275-299.
- Musa, G. (2017). Abdul Kadir Haji Din – An Academic Biography, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 28 (3): 471-479.
- Netto, A. P. ve Jäger, M. (2016). Robert Glücksmann (1877–1942): Founder of Berlin School of Tourism Research, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 27 (4): 567-576.
- Park, H., Phillips, W.J., Canter, D.D. ve Abbott, J. (2011). Hospitality and Tourism Research Rankings by Author, University, and Country Using Six Major Journals: The First Decade of the New Millennium, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 35 (3): 381-416.
- Sirgy, M.J. (2015). Muzaffer Uysal – A Great Scholar and a True Gentleman, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26 (4): 656-662.

Editöre Not

- Uysal, M. (2015). Turgut Var: His Work and Accomplishments in the Field of Tourism, *Anatolia: International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26 (4): 663-669.
- Vafadari, K. ve Cooper, M. (2014). Celebrating and Enhancing the Tourism Knowledge-Based Platform: A Tribute to Jafar Jafari, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 25 (2): 309-311.

- Xiao, H. (2013). Jafar Jafari: The Platform Builder, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 24 (2): 288-296.

Metin KOZAK, Prof. Dr., Turizm Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tınaztepe Yerleşkesi, 35160, Buca, İzmir.

E-posta: metin.kozak@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9866-7529